

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Шевченко в стосунках з поляками

Іван Франко зробив щодо Шевченка ту помилку, що приписав йому вороже ставлення до поляків, підкресливши на цьому свою солідарність з поетом і одночасно картаючи „кокетування (з поляками) дівоберижців Куліша й Кониського та політичну безбарвність Подолян Руданського й Свидницького“¹⁾

Життєві факти Франкові дають підставу зрозуміти ці його, власне, неправдиві висновки. Адже це сталося 1898 року, незабаром після того, як Франка від польського суспільства прямо таки остракізовано за те, що він зважився (зрештою, не зовсім вчасно) сказати слово правди про польського корифея Адама Міцкевича, назвавши його в одній із своїх німецьких статей „поетом зради“, і Франка, що цілих 10 років був добросовісним службярем польської культурної праці (польським публіцистом) усовують із польської преси й навіть розліплюють на вулицях Львова на знак свого бойкоту плякати з написом „preez z Frankiem“. Зрештою, такий погляд на „Шевченка й поляків“ міг скластися на галицькому ґрунті вже через те, що там міжнаціональні стосунки були сильно розпалені, і що польський елемент із своєї економічно - політичної рівноваги користувався на шкоду українського як з соціального так і з національно - культурного боку.

* * *

Творчість українського поета відбила головні вузли минулої історії України. Зачеплено там і українсько - польські взаємовідносини, а як вони не завжди через певні причини були мирними, то їх оспівування часом можна було тлумачити суб'єктивно з польського боку. Для поляків, особливо польської шляхти Правобережної України, ворожий настрій у поезіях найбільшого поета України уявлявся, як заклик до національного розбрату, до подальшої боротьби з Польщею.

Ці польські кола тон Шевченкових настроїв зрозуміли, як соціальну лінію, що загрожує польсько - шляхетському й магнатському стану посідання на Україні. Так, українсько - польський письменник Тимко Падуро з приводу Шевченка висловився, що Шевченко смердить хлопським дьогтем і за 20 копійок та чарку горілки він готовий різати кожного стрічного шляхтича²⁾. Польські ж плантатори особливо чогось захвилювалися незабаром після перевезення Шевченковою тіла до Канева, і знялася так звана „тривога над могилою Шевченковою“, спричинена, власне, малозначним фактом. Художник Григор Честаківський, приятель Шевченка, приїхав улітку 1861 року з Пе-

¹⁾ Ів. Франко, „Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в XIX віці“. Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. 45.

²⁾ Фаддей Рылский, „Несколько слов о дворянах правого берега Днепра“, Основа, 1861, 11 — 12, ст. 97.

тербурга, щоб упорядкувати могилу. Він зв'язувався з селянами, читаючи м. і. ім Шевченкові твори. Через те пішли фантастичні чутки, що під впливом Шевченкових ідей бунтується нарід, готує різню поляків, і що ходить переказ про ножі, заховані в могилі Шевченка. „Тривога“ була така уперта, що генерал губернатор мусів навіть нарядити спеціальне слідство в цій справі¹⁾.

Поруч із цими поглядами на Шевченка, як на соціяльне страховище, з 60-х років починається спроба в іншому тлумаченні переглянути його творчість, відділити звідти просто художні перли й заплямувати спостережені „націоналістичні ухили“. Прелюдією до такого „ліберального“ ставлення до українського співця був публічний виступ на Тарасовому похороні в Петербурзі польського літератора В. Ю. Хорошевського. Хорошевському ще в той час були невідомі пізніші документальні дані про стосунки поета з поляками, і він лише виходив із опублікованих поезій, зокрема інкримінованих від польської сторони, але шляхетний промовець знайшов у своєму сумлінні гуманні струни, а в мові прекрасні, чулі слова на адресу небіжчика — „Нехай і польське слово, почав він так свою промову, коротке, але сердешне, забрешить над твоєю труною, благородний русинський поете. Ти кохав свій край рідимий, свій Дніпро синій, свій люд сіряковий, ти цього люду був чинним співцем і на його сльозу ти завше сльозою відповідав — честь тобі! Ти, правда, не любив поляків, але цю нехоть до них справили в тобі давні їх помилки, з них бо на люд твій, від тебе палко улюблений, великі виникли страждання; цеї нехоті причина в тому лежить: „*żes kochał wielu żes kochał wiele*“²⁾.

І, очевидно, почин Хорошевського був щасливий і відбивав уже наявні інтереси постуцової частини польської інтелігенції.

Бо якраз у 60 роках Шевченка рясно перекладають на польську мову різні автори, тлумачать його творчість, дискутують, обурюються й рідко заспокоюються на вищому шаблі філософського розумування. Перекладачі, насамперед, висловлюють свій загальний погляд на художні якості Шевченкової музи. І тут вони намагаються бути об'єктивними й справедливими суддями й цінувачами. Леонид Совинський у своїй передмові до перекладу „Гайдамаків“³⁾ закликає читачів „Придивімся, панове браття, до цієї селянської постаті, яка вона прекрасна в своєму простому сірякові, яка виразна в наївній дикості своїй! Душа Тараса — то душа люду хлопського“... Шевченка він вважає далі за справжнього „сина люду — з душі і тіла, з пісні і життя“. Другий перекладач Владислав Сиромля (Людвик Кондратовіч) у такому ж піднесеному тоні розпочинає свій коротенький вступ до Шевченкових перекладів⁴⁾. „Тарас Шевченко заслуговує на признану йому назву найпершого тепер співця України. Відчуваючи, що ще передчасно чинити студії над творами живого автора (писалося ще за життя поета, а опубліковано по смерті. В. Г.), ми переклали без жодних студій його Кобзаря, збірку дум і поем, що відзначаються чутливістю, силою, глибоким знанням і любов'ю до народу. Поезія українська, що розпочала нову еру не може бути для нас байдужою“. Так само і третій перекладач А. І. Горжальчинський ставить собі за заслугу перекладну працю, бо цим він прислуговується і для польської культури, „бо, показуючи в правдивому світлі постать народного поета України, каже він, я виплачую борг і моїй народності. Хто бо

1) И. Билык, „Тревога над свежей могилой Т. Г. Шевченка“, К. Ст., 1886, IV.

2) Основа, 1861, III, ст. 9.

3) Перше видання 1861 року. Ми користуємося виданням „Biblioteki Lwowski“, без року.

4) Перше видання 1862 року. Ми цитуємо за виданням „Poezje L. Kondratowicza“, t X, W. 1879, ст. 210.

не вміє шанувати чужої народності, не шанує й своєї і є найвищим деспотом, бо деспотом думки¹⁾. Опублікування Шевченка польською мовою дало підставу розпочати дискусію про нього в польській пресі. В передмові до свого перекладу „Гайдамаків“, Совинський признається, що вже „сам замір опублікувати „Гайдамаки“ викликав подекуди пристрасні крики“. Але перекладач проте на це не зважав, він переклав і гарно виконав своє завдання, заховуючи образність українського первотвору й навіть його свавільний мінливий ритм, так що ви, читаючи переклад, подекуди аж забуваєте, що це не оригінал. Однак перекладач дискутує з тією поетом. Він убачає в перекладуваному творі з боку Шевченка апологію всіх тих злочинів, що їх робили гайдамаки, так звану „реабілітацію чину“. Адже, на думку перекладача, Гуманська катастрофа була лише великим розбоям, а український поет солідаризується цілковито з своїми героями злочинцями. Подібне ставлення до польської сторони вбачає критик і в „Тарасовій ночі“ і через те взиває цю поему „канібальською епопеєю“. Побіжно свою думку висловлює про „Гайдамаків“ і Сирокомля, пояснюючи, що їх не переклав на польську мову тому, що „тут автор, в крові мачаючи пензель, скалічив естетичну красу своїх картин“.

Ставлення широкої читацької польської публіки відбилася в двох рецензіях одного автора в „Bibliotece Warszawskiej“, що заховався під літерою „f“. Характерно в цих виступах те, що рецензент не задавав ще собі труда ознайомитися ближче зо всім художнім набутком перекладуваного поета, а судить на підставі незначної частини перекладеного й, очевидно, під впливом загальних обивательських розмов. Що його формулювання досить легковажні, свідчить той факт, що він навіть Совинського взиває апологістом Шевченковим в той час як він безапеляційно засудив „Гайдамаків“. Рецензент патетично запитує, до чого закликає український поет, і сам дає відповідь: „Бліднуть і тримтять наші уста, як ми примусимо їх докладно перерахувати ті справи життя, до яких закликає Шевченко живучих. Н і ж, г о л о в е ш к а, р і ч к и г о р і л к и в с у м і ш з р і ч к а м и к р о в и“ (ст. 160)²⁾. Шевченко то є хлопський Байрон, але перелицьований. У нього, правда, було багато сил, але він вибрав один шлях, легший, шлях Герострата. Як поет, він у минулому славить лише погулянки гайдамацькі; проповідує й тепер помсту, уважаючи її за шляхецтво душі. Схарактеризувавши в такий спосіб Шевченка, як поета душоубства, рецензент запитує після цього Совинського, „яким правом він став перекладачем цієї канібальської розмови духа, що їй ім'я „Гайдамаки“. В другій своїй рецензії (на переклад Сирокомлі)³⁾ „f“ знов підкреслює, що Шевченко більш ненавидів, як любив, а через те часто не вагався мачати пензля в крові, шукаючи тоді надхнення поза колом всякої дієвої правди, а навіть здорового розуму“ (ст. 37).

Поза всіма незгодами з українським поетом, перекладачі й критики мусять визнати його блискучий поетичний хист. Навіть занадто ворожий „f“ похваляє деякі твори, що не мають політичного змісту, уважаючи за поетичний шедевр „Наймичку“. „За її переклад, каже він, ми винні панові Совинському подяку, що здолала б навіть забути йому присвоєння Гайдамаків. Прекрасна це ідилія, повна окраси, чула, вражаюча правдою“ („B. Warsz“, 1862, I ст. 163). А другий раз захоплення поемою висловлюється в сильніших виразах: „Н а й м и ч к а є верхів'ям слави українського поета. Читаючи її, не можна повірити, щоб цей самий автор міг створити Гайдамаків і водночас таку надхненню солодку річ“ (B. Warsz“, 1863, I, 374).

¹⁾ Przekłady pisarzow malorossyjskich. Taras Szewczenko. T. 1. Kijow, 1862, ст. XVІІІ.

²⁾ „Biblioteka Warszawska“, 1862, t. I.

³⁾ „Biblioteka Warszawska“, 1863, t. I.

Так прийнято Шевченка з польського боку. Всі погодилися одностайно в тому, що „Тарасова ніч“ та „Гайдамаки“ є одіозні твори для польської суспільности, у них уживається розпалення пристрастей для нових міжнаціональних ускладнень з одного боку, а з другого постать співця виглядає кривавим розбишакою. Ці твори, на думку критиків, спотворюють всю творчість поета, накладаючи на неї криваву пляму.

Чи була рація в таких одностайних висновках польського читачтва? Чи закликав поет до ворогування з поляками, як з народом, до нової гайдамачини, до націоналізму? Для цього варто уважніше розглянути названі два твори, спинившись з одного боку на загальному розповідному кістякові а з другого на окремих рефлексях, що свідчать про суб'єктивні настрої творця. В „Тарасовій ночі“ розповідається, як на роздоріжжі кобзар виспіває подорожнім думу чи історичну пісню про колишню бойову зустріч двох ворожих військ, польського на чолі з Конєцпольським та козацького під проводом отамана Тараса. Козаки підступом уночі вирізали поляків і групи їхні покидали на поживу чорним крукам. Цю ранню поему Шевченкову з її нескладним сюжетом, власне, без помилки можна зрозуміти, як переспів народньо - поетичного мотиву української історичної пісенности. Народня творчість українська зберегла пам'ять про польсько - українські свари та бійки, і для поета давався готовий сюжет і тон. Такого ж походження і твір „Гамалія“, тільки, що там страждальним елементом є не поляки, а турки. Обвинувачуючи „Тарасову ніч“, звиваючи її пісню з „кручого горла“, Совинський у той же час не зовсім послідовно знаходить підставу для виправдання „Гамалії“, бо там, бачите, іде боротьба за визволення поневолених братів.

Важча справа з „Гайдамаками“. Козацько - польські побиванки, — давня річ, — вже встигли в значній мірі одійти в історію. В той час як у „Гайдамаках“ зачеплено взаємовідносини селянсько - поміщицькі, що в однаковій мірі були напружені на тій самій території, як у 18 так і в 19 віці, як до, так, і після скасування панщини. Фабули Коліївського руху 1768 року торкалося багато польських поетів, за це їх читач не засуджував, але коли автор - поляк хоч крихітку ставав об'єктивним до українсько - селянської сторони, на нього сипалися докори, що він солідаризується з Гайдамаками або, принаймні, що він не виявляє достатнього художнього такту. Так було з С е в е р и н о м Го щ и н с ь к и м з появою його відомої поеми „Zamek Kaniowski“ та з О л е к с а н д р о м Г р о з о ю, якому належить поема, що вийшла за півроку перед Шевченковими „Гайдамаками“, — „Pierwsza pokuta Zelizniaka“.

Шевченко свою поему, як це він сам заявив у „Передмові“, і як це доведено останніми дослідями, безперечно, заснував на переказах про Коліївські справи, що йшли від української сторони. Отже, генеза „Гайдамаків“ подібна до „Тарасової ночі“ але річ у тому, що самі події надто ще актуальні були, а через те співець не міг залишитися цілковито байдужим до них, мимоволі симпатизуючи повсталим елементам. Підозрілий польський читач у цьому симпатизуванні автора, колишнього кріпака, до своїх сірякових героїв як раз убачав нову, покищо ідейну гайдамаччину. І, утвердившись у цій думці, він уже ніякими іншими міркуваннями не міг бути збитий з цієї позиції. Сам Совинський називає три місця в „Гайдамаках“, які свідчать про настрої автора, але не надає цьому належної ваги. Він ще не здолав одрізнити твору авторового, його героїв, від нього самого. А тим часом у тих уступах, на які вказує Совинський, криється і політичний світогляд і гуманне моральне обличчя українського поета.

Поет уболіває над проклятою людською долею, яка змушує людей з вини владущої верстви обливатися кров'ю навіть тоді, коли природа буйно квітує, соловейко й жайворонок співають своєї весняної пісні:

„Рай та й годі! А для кого?
Для людей... А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром!“

Не менше в даний момент його громадську свідомість мучить те, що ворогами є два слов'янські народи, в історії багатьома сторонами споріднені. Такої принципової думки є тирада в тексті самих „Гайдамаків“, а саме:

„Болить серце, як згадаєш,
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти!“

У своїй „Передмові“, що є ніби останнім піаніноакордом до цієї поетичної трагедії-опери автор знов повертається до теми міжслов'янських суперечок і висловлює побажання, щоб його розповідь про помилки батьків була наукою для наступних поколінь — „нехай житом пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеться на віки од моря і до моря слов'янська земля“. Слов'янофільські уступи в „Гайдамаках“ є нове явище порівнюючи з „Тарасовою ніччю“. Тут перед нами не просто переспівувач народніх мотивів, а ідеологічна постать, послідовник слов'янофільських ідей. На початку 40-х років слов'янофільські ідеї так захопили поета, що вони виставляються і в інших творах, так, наприклад, у сцені із російської драми „Никита Гайдай“, що закінчується такою тирадою: „Слав'яне, несчастные славяне! Так нещадно й так много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вам вечно суждено быть игрищем иноплеменников? Настанет ли час искупления? Придет ли мудрый вожьд из среды вашей погасить пламени раздора и слить воедино любовию и братством могущественное племя“¹⁾.

Але слов'янофільські настрої не могли привести польського читача до глибшого вникнення в творчість Шевченка й примирити з ним. Цей момент настане тоді, коли саму Коліївщину, що є об'єктом Шевченкової музи, почнуть усвідомлювати, як таке історичне явище, яке трагічні наслідки мало для обох (і навіть трьох) національностей і яке виросло на ґрунті ненормальних соціально-економічних умов життя. Перегляд традиційних поглядів на Коліївщину почався серед деяких кол польської еміграції, де навіть zorganizувався гурток „Громада Гумань“, що визнавала помилки за польською стороною і з свого боку намагалася їх усвідомити й спокутувати. Але широкого розповсюдження такий „гайдамацький“ лібералізм, розуміється, не мав, він тільки міг до певної міри сигналізувати можливість і справедливого ставлення до поета проти-лежної української сторони.

20 років повільного розмислу над поетичним доробком Шевченковим та нові документальні дані із поетового життя призвели до зміни поглядів на нього, які знайшли своє формулювання в статті А. Сулими, що з'явилася 1884 року в товстому польському місячнику²⁾. Польський публіцист тепер зважується ставити своїм завданням висвітлити, насамперед, позитивні риси у взаємовідносинах Шевченка з поляками, а крім того, дає ніби соціологічне трактування „Гайдамаків“ та „Тарасової ночі“, зазначаючи, що коли навіть і є в цих творах ненависть до поляків, то вона не національна, а громад-

¹⁾ Отырвок из драмы Т. Гр. Шевченка „Никита Гайдай“ К. Ст., 1887, I, 288 (перводрук в „Маякові“ 1845, № 5)

²⁾ A. S u l i m a, „Szewczenko na wygnaniu i Bronislaw Zaleski. „Przegląd powszechny“, 1884, t IV, str. 11 — 34.

сько - економічна, бо польськість була репрезентантом великої земельної власності й користувалася із свого упривілейованого становища“.

Таким чином, обвинувачення „Тарасової ночі“ та „Гайдамаків“ у виключному націоналізмі й у ворожому ставленні до поляків, як нації, збили з протягом часу самі поступові представники польської суспільної думки. Ім'я Шевченка вже перестало викликати згадки про гайдамацьку різню, навпаки його пам'яті в урочисті річниці польські органи присвячують переодиці, зв'язуючи його з якимись своїми політичними аспіраціями¹⁾.

* * *

Поволі і тінь такого обвинувачення розвіється, коли ми простежимо персональні та ідейні взаємини Шевченка з окремими поляками й польською культурою. Спочатку про персональні справи. Шевченко опинився в Польщі 1829 року 15 річним юнаком. Його перебування у Вільні й Варшаві промігтіло надто швидко, не залишивши міцніших слідів. На жаль, ми навіть не маємо автентичних джерел для висвітлення цього періоду життя поета. Із своїх персональних зв'язків згадує поет лише Дуню Гашовську, що він її покохав у Вільні.

У Петербурзі Шевченко увійшов у стосунки з поляками в сорокових роках, перебуваючи студентом Академії Мистецтв. За найавтентичніше джерело тут править автобіографічна повість „Художник“. У ній ми зустрічаємо один епізод, розказаний з великою теплотою про те, як Шевченко заприятелював з студентом - істориком поляком Леоном Демським. Він учив м. і. Шевченка французької мови. Але нитка життя цього талановитого й бідного юнака незабаром перервалася: він помер від сухот у лікарні. Дослідник Щурат із цього епізоду утворює цілу криницю польських еміграційних впливів на Шевченка, але скупий текст повісти Шевченкової, на жаль, не дає підстав робити широких узагальнень, навпаки, він стримує нас від цього. Бо Демський все дозволяв своє присвячував готуванню дисертації з історії, а через те, очевидно, сам одійшов від польських справ. У бібліотеці небіжчика Шевченко знайшов 50 томів переважно історичного та юридичного змісту на грецькій, латинській, німецькій і французькій мовах, і між ними було лише 2 польських книги: Лелевеля та Міцкевича. Це Шевченка навіть навело на здивування, і він запитується: „Неужели он не любил родной литературы? Не может быть!“²⁾.

Важко сказати, як це саме сталося, але автор „Гайдамаків“ у 40-х роках входить, безперечно, в ближчі, більш сталі стосунки з польським літературно-художнім колом у Петербурзі. Там знають про його працю мистецьку й літературну, цікавляться нею й навіть пропагують її серед польської суспільності. Документальним потвердженням цього є реклямативна стаття польського літератора, редактора „Rocznika Literackiego“ в Петербурзі Ромуальда Подберезького під заголовком „Ukraina Malownicza“³⁾, що її написано з приводу заміру Шевченка видати альбом малюнків „Живописная Україна“. В цій статті Подберезький подає зауваження з приводу окремих деталей „Живописной Украины“ а також показує свою обізнаність із літературною творчістю Шевченка... „Відоми й у руській і малоросійській літературі пан Тарас Шевченко, а на Україні під іменем Кобзаря чи народнього поета, автор поеми „Гайдамаки“ (примітка

¹⁾ Як, наприклад, стаття Tadeusza Michalskiego „W 50 rocznicę zgonu. Taras Szewczenko“. „Swiat“ (Warsz.) 1911, ч. 79.

²⁾ Цю повість уперше надруковано в К. Ст., 1887. I, II, III.

³⁾ Tygodnik Petersbuzski, 1844, ч. 95. Датовано статтю 29/XI 1844.

вдолі: „Про цю поему, як про Україну, поему Пантелеймона Куліша, згадаємо докладніш у листах про Україну“), „Тризна“ і народньої пісні історичної про лицаря Гамалію, водночас він одержує освіту, як художник, у тутешній Академії Мистецтв і відзначається творчим хистом подавати сцени з життя народу малоросійського... (ст. 569). Виконує одчайдушні й гайдамацькі постаті запорожців, в найвищій мірі народні, справжні типи козацтва малоросійського. Треба бути філософом, поетом, і малярем, щоб уміти так схопити, так вдало відбити типи національності. Пан Тарас Шевченко, малоросійський Кобзар, чи поет, у подібних сценах є незрівняний“ (ст. 570). Докладніш сказати про стосунки Шевченка й Подберезького не маємо змоги, але Кулішеві, наприклад, цей Подберезький не сподобався. Як видно з цієї ж статті, Подберезький восени 1844 року побував у гостях у маєтку Мих. Грабовського Олександрівці на Київщині. Там він міг зустрітися й розмовляти з П. Кулішем¹⁾. Можливо, що в зв'язку з цією зустріччю стоять гострі Кулішеві слова на адресу Подберезького в його листі до Шевченка від 31/XII — 1844 р.: Чи у Вас на столиці усі такі дурні, як Подберезький? Рядом с Вашим и от него я получил письмо“²⁾.

Цей самий Подберезький м. і. свої симпатії до українського письменства виявив тим, що надіслав для друку до польського часопису „Athenaeum Крашевського „Opowiadania Małorossjanina Pantalejmona Kulészy“, як про це оголошено в зошиті 6 - му часопису за 1842 рік.

Опинившись на засланні в Оренбурзі, Т. Шевченко попав у коло культурних поляків, страдників за національно - революційні дії. Спільне страждання взагалі сильно зближає людей. Так сталося і в даному разі. Польський гурток прийняв українського страдника в своє коло, ogrів його приязню й любов'ю, улегшував йому існування спільними інтересами культури. Подробиць про обертання Шевченка в цьому колі так само ми не маємо. У „Щоденнику“ поета й листуванні з Броніславом Залеським згадується багато польських імен і прізвищ, з яких одні в ближчих, а другі в дальших стосунках були з поетом. Із оренбурзької колонії в різних листах до Бр. Залеського поет згадує з симпатією (передає уклони й поцілунки) такі імена:

- 1) М и х а й л о (у коментарях Бр. Залеського — Михайло Тадеєвич Зеленко, монах - домініканин),
- 2) К а р л (Карл Іванович Герн),
- 3) К о л е с и н с ь к и й,
- 4) С р е д н и ц ь к и й,
- 5) Т у р н о (Людвик Сигизмундович),
- 6) А р к а д і й,
- 7) З е л і н с ь к и й,
- 8) Ц е й з и к (аптекарь в Оренбурзі),
- 9) Є в с т а х і й,
- 10) С т а н к е в і ч.

Деякі поляки грали в житті Шевченка на засланні значнішу роль. Так, наприклад, П ш е в л о ц ь к и й, виїздячи з Уральська, прислав Шевченкові 2 - томову книжку Karola Libelta „Estetyka czyli umniectwo piękne“, і ця книга в останні дні перебування в Новопетровському форті дала Шевченкові багато серйозного матеріалу до думання.

Трьох осіб із оренбурзької польської колонії особливо треба виділити,

¹⁾ Див. нашу розвідку „Польський літератор Михайло Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем“, Записки І. Ф. В. ВУАН, кн. XXIII.

²⁾ Н. Стороженко, „Новые материалы для биографии Шевченка“, К. Ст., 1900. IX. 305.

бо їх в'язали з Шевченком інтереси глибшого ідейного порядку: це Едвард Желіговський, що в Шевченка фігурує під своїм літературним псевдонімом Антоній Сова, Зигмунт Сераковський та Броніслав Залеський.

Перший з них Едвард Желіговський (чи Андрій Сова) вчився в Дорпатському університеті (як каже Щурат, одночасно із членом Кирило - Методіївського братства Миколою Гулаком). Належав він своїм світоглядом до польського революційно - демократичного покоління. Як вияв своїх суспільних переконань, Сова 1847 року видав туманну фантастичну поему „Jordan“, що з нею Шевченко був знайомий, як видно з листування, ще до заслання. За народницькі ідеї цієї поеми Желіговського вислано 1851 року до Петрозаводська, потім Оренбурга й Уфи. Український поет власне мало приятелював з автором „Jordana“, але вважав його ідейно спорідненим з собою. Багато теплих згадок розкидано про Сову в листах до Бр. Залеського. Одного разу в найранішому листі Шевченко повідомляє адресата: „Мне давно хочется завести переписку с Совой, но не знаю, как и начать. По польски я не умею, а по русски как то неловко...“¹⁾. Вдруге приносить адресатові подяку за надіслані поезії Сови: „Благодарю я тебя и за прекрасные песни Совы: мне особенно понравились из них „Два слова“ и „Экспромт“. Если ты с ним в переписке, то в каждом твоём (письме) целуй его за меня всею полнотою моего сердца“²⁾.

Шевченко довідався від Залеського, що Сова захоплюється його творами й навіть взявся перекладати „Катерину“ і автор „Катерини“ скромно реагує на таку честь до своєї творчості: „Переводы Совы так прекрасны, как и его оригинальная поэзия, и я не из скромности говорю, как понимаю вещь. Катерина моя не так хороша, а главное не так цела, чтобы ее переводить и переводить Сове, а впрочем он, может быть, это лучше меня знает“³⁾. Одержавши від адресата портрет Сови, Шевченко неймовірно тішився тим, що може споглядати риси шанованої людини. Тут же висловлює побажання ще раз перечитати „Jordana“ — „Вчера не дали мне кончить письмо, а сегодня вопреки ожиданию пришла почта и привезла твоё второе письмо с драгоценным для меня подарком, с портретом Совы. Я не знаю, как тебя и благодарить, друже мой, за этот подарок. Что - то близкое, родное я вижу в этом добром задумчивом лице; мне так любо, так отрадно смотреть на это изображение, что я нахожу в нём самого жизненного, самого душевного собеседника! О, с каким бы наслаждением я прочитал теперь его Иордана. Но это желание несбыточное. Благодарю тебя, тысячу раз благодарю за этот сердечный подарок“⁴⁾.

З Совой суджено було нашому поетові зустрітися аж у Петербурзі 1858 року. Наслідком обопільних симпатій залишилося два вірші, взаємно присвячені один одному. Сова записав під 13/V (1858) до Шевченкового „Щоденника“ вірш „Do Brata Tarasa Szewczenki“, а Шевченко у відповідь присвятив йому своє „Подражаніє“.

Не менш ентузіастично ставиться Шевченко й до Зигмунта Сераковського. Ця людина робить враження надзвичайно кольоритної постаті. По - перше, він сам походив родом з України (народився 1826 року на Волині), а 1845 року закінчив Житомирську гімназію⁵⁾. 1848 року його вже заареш-

¹⁾ Лист до Бр. Залеського 1853 року, К. Ст., 1883, I, 166.

²⁾ Теж 6/VI — 1854 року. Там само, ст. 171.

³⁾ Там само, ст. 174.

⁴⁾ Там само, 1883, III, ст. 616.

⁵⁾ Сераковський м. і. був бідний хлопець годованець куратора Житомирської гімназії Владислава Божидача - Подгороденського.

товано й вислано до Оренбурга, де він був на чолі польського гуртка. Але маючи право вислуги по військовій лінії, він попав до академії генерального штабу, яку й закінчив. Під час повстання 1863 року керував повстанським рухом і був начальником ковенського воєводства. 15/VI—1863 року скатований на шибениці. Після його смерти з'явився некролог пера самого Герцена в „Колоколі“. Це був справжній революціонер. Як такий, він надав повстанській справі соціального характеру, оголосивши знищення слідів кріпацтва й передачу землі селянам. Через це до нього пристали 5.000 литовських селян з косами. У запалистого Тараса, розуміється, багато могло бути спільних ниток із цим юнаком. Насамперед, спільний революційно-соціальний світогляд, а, подруге, українські настрої. Сераковський був українофіл.

Він володів українською мовою, про що свідчить його лист до українського поета по-українськи писаний. А 1862 року Сераковський, будучи офіцером царської служби, зважився подати до військового міністра Мілютіна рапорт про признання національно-культурних прав України ¹⁾. Недаремно Шевченко цілує портрет Сераковського, що одержав від Бр. Залеського.

Значно більш матеріялу маємо щодо стосунків з Бр. Залеським. За автентичний матеріял правлять головне листи як з одного, так і з другого боку. Шевченкових листів до Залеського збереглося 16, і доля їх незвичайна. Залеський приготував їх до видрукування з своїми коментарями, але не видав, оригінали їх попали спочатку до краківської академії наук, а потім опинилися в руках у Крашевського, і тільки на прохання проф. Спасовіча Крашевський надіслав йому копії, а їх уже видав з вступною статтею український учений М. Драгоманов. Таким чином, зміст листів ми знаємо, але оригінали їх і досі десь переховуються за кордоном. З Залеським Шевченко зустрічався як в Оренбурзі, так і в Новопетровському форті. Але вже 1853 року Шевченків друг одержав звільнення й оселився коло своїх батьків під Вільном. Тут і розпочинається сердешне приятельське листування, що обіймає 1853—56 роки (листи Шевченкові ²⁾). У кореспондентів було багато об'єднуючих інтимних переживань, і тепер листи пригадують про минулі пригоди, особливо листи самотнього поета. Шевченко пригадує ті місця, де вони колись спільно проводили час: „С того времени, как мы расстались с тобою, я два раза был на Ханга - бабе, пересмотрел и перешу-пал все деревья и веточки, которыми мы с тобою любовались, и признаюся тебе, друже мой, заплакал“ ³⁾. Залеський виконує доручення поетові видавничого характеру, пересилаючи до редакцій твори „Варнак“ і „Княгиня“, збуває малюнки за гроші. В процесі листовних перемов обмінюються вони своїми мріями на майбутнє. Шевченко конче збирається по дорозі до Петербурга заїхати до свого друга, щоб обняти його, стареньких його батьків і блакитнооких небожат.

Приязнь з Залеським у Шевченка була інтимна й щира. Бр. Залеському присвятив наш поет відомий вірш „Ляхам“, де переспівує слов'янофільські мотиви, виголошені ще в „Гайдамаках“.

В Новопетровському форті теж були заслані поляки, але не можна казати, що серед них поет знайшов осіб з аналогічними мистецькими інтересами. Так, наприклад, у „Щоденнику“ згадує Шевченко про Московського, артилерійського офіцера, але в листі до Бр. Залеського скаржитися на те,

¹⁾ В. Щурат, „Шевченко і поляки“, Львів, 1917, ст. 107 — 8.

²⁾ Листування, власне, тягнулося й далі, як про це свідчить дата останнього опублікованого листа Залеського — 2/VII — 1859.

³⁾ Лист з січня 1854 року, К. Ст., 1883, I, ст. 168 — 9.

що не знаходить у нього відгуку на свої мистецькі запити: „Мостовский для меня настоящий клад; это единственный человек, с которым я на распашку, но о поэзии ни слова. Странно, человек тихий, добрый, благородный без всякого понятия о прекрасном! Неужели это доля всего военного сословия? Жалкая доля!“¹). Цей самий Мостовський, як артилерист і учасник польського повстання 1831 року, знайомив з цими подіями Шевченка.

Разом з Шевченком одержали волю поляки — унтер - офіцери: Олександр Храбчинський, Еразм Ольшевський, Фелікс Фіолковський та рядовий Станислав Домерацький²). З них у „Щоденнику“ поета кілька разів згадується Фіолковський (у Шевченка: Фіялковський). Він намагався пройти через кордон, щоб приєднатися до венгерського повстання 1848 року, за це засуджений до військової служби. З Шевченком вони пили іноді чай, часом прикладалися й до міцнішої рідини, з духовних взаємин Шевченко відмічає той факт, що вони разом читали Лібеля, критикували гостро, і навіть одного разу підчас суперечки Фіялковський обізвав філософа дурнем.

* * *

Інтимні стосунки українського поета з поляками на засланні, розуміється, насамперед розтворюють дощадку передчасний висновок про його виключний націоналізм, зроблений на підставі загального тону творів молодечого віку „Гайдамаків“ та „Тарасової ночі“. Але позбувшись одного лиха, тінь поета попадає в нову смугу плутанини. В останні хвилини життя поета й після смерті деякі польські часописи пустили чутку, що Шевченко підпав під ідейний вплив поляків і схилився до політичної та релігійної унії з Польщею. Як доказ цього відзначали, що в 1859 році Шевченко лає Богдана Хмельницького, що було властиве польській суспільній думці, яка для Хмельницького не мала іншого терміну, як „Lotr“, а, головне, програмову думку вбачали в посланні Шевченковому „Ляхам“, де поет пригадував, яке ідилічне нібито співжиття було України з Польщею, коли козаки „братались з вольними ляхами“, уболівав над розбратом двох народів і кликав до нових взаємин, здійснених „іменем Христовим“. Тенденцію цю завзято підтримала „Познанська газета“ 1866 року, а чорносотенні „Московские ведомости“ (Катков) одержали нібито підставу говорити про експансію „Польської інтриги“ в українофільський табор, а звідси закликати до рішучої боротьби з українофільством. Над тінню поета нависли хмари. Та й українці не поспішали їх розвіяти, навпаки, один із палких почитувачів пам'яті поета і його перший біограф Ч а л и й сприяв згущенню, висунувши гадку, що нібито поляки на засланні „обдурили“ поета... „Поляки обошли Шевченка... следуя иезуитскому правилу — не пренебрегать никакими средствами, если они ведут к достижению цели, и воспользовавшись доверчивостью и простодушием Тараса, Сераковский и Подлевский задумали из малорусского народного поэта создать украинское знамя и завладеть этим знаменем. Из ярого врага польской национальности (? В. Г.) они хотели сделать его ручным и чуть не обратили в орудие польской sprawy“³). Такі міркування польських кол, загострені біографом Чалим, важко було б розтлумачити чи спростувати без автентичних матеріалів. А матеріяли ці, власне, були за кордоном і як вони лежали в рукописах, то спричинилися до напівфантастичних, а для деякого образливих

¹) Недатований лист до Бр. Залеського від 1853 року.

²) Беремо із коментарів І. Я. Айзенштока до „Дневника“ Шевченка, Х, 1925.

³) Цитується за статтею М. Т-ова (Толмачов - Драгоманов) „Письма Т. Гр. Шевченка к Бр. Залесскому“, К. Ст., 1883, I, ст. 163.

чуток. Це були листи поета до Бр. Залеського, що перебував сам на еміграції. Лише опублікування їх М. Драгомановим через пару десятків років розвіяло теорію „запроданства ляхам“ і справедливо висвітлило душевний стан, оточення й переконання Тараса в каспійських степах. А після Драгоманова вже і в польському органі на підставі цих самих матеріалів публіцист Сулима змалював дійсний стан речей, а саме, що Шевченко й на засланні залишився сам собою, тільки „зм'якшив“ свої погляди на минуле.

Порівнюючи недавно вийшла монографічна розвідка галицького вченого В. Щурата „Шевченко і поляки“, видрукувана спочатку в „Записках Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка“, а потім випущена окремою книгою (1917 р.). У своїй праці названий учений, оперуючи величезним матеріалом сучасної Шевченкові емігрантської літератури й публіцистики, доводить ідейну залежність українського поета й ватажка від емігрантської революційної думки поляків. Наводячи багато паралелів із емігрантської літератури, дослідник вбачає їхні впливи в окремих Шевченкових творах, так, наприклад, статті з „Робітосу“ впливали на „Сон“, „Чигирин“, „Розриту могилу“, „Сову“, „Черницю Мар'яну“ та навіть на російські твори „Слепая“ й „Никита Гайдай“, вплив „Polski Chrystusowej“ позначився на „Посланні“. Трактуючи перебільшено прості паралелі, як вплив, Щурат узагальнює його навіть у дрібницях, наприклад, що Шевченко мріяв про Вашингтона подібно, як „Зв'язок польського жіноцтва на Волині“, або що ставлення Шевченка до салдатчини та покриток продиктоване теж ідеями „Робітосу“, так нібито життєві враження Шевченкові не давали досить матеріалу для самостійного виступу в цих справах. Рецензент на працю галицького дослідника шевченкознавець М. Новицький¹⁾ справедливо зауважив, що В. Щурат перебільшив емігрантські впливи, прийнявши за них ідеологічну відповідність певних творів. Подібна думка належить і акад. К. Студинському, який побіжно у своїй статті²⁾ зазначив, що др. Щурат перебільшив польські впливи так, що не стало видно й оригінального Шевченка.

Очевидно, що для дослідника, який відшукує паралелів,— а це вимагається порівнявчою методою, криється в самому матеріалі небезпека переоцінити, перебільшити його вагу й занадто згущувати фарби там, де лише повинно бути легке ретушування.

Обережніше поступив дослідник О. Дорошкевич у одній із своїх розвідок³⁾. Відкривши дотепно персональний зв'язок Шевченка в 40-х роках з деякими членами відомого соціалістичного гуртка Петрашевського в Петербурзі, дослідник далі наводить низку ідеологічних відповідностей у Шевченкових творах і збірниках чи окремих творах петрашевців. Але автор проте не спокусився вжити терміну вплив, а застеріг, що він установлює тільки певний „консонанс між ідеологією петрашевців та Шевченковою“.

Міркування Дорошкевича поруч із паралелями із Щурата дають нам підставу гадати, що в 40-х роках політичний світогляд Шевченків вироблявся під перехресними впливами як польської, так і російської революційно-демократичної думки.

Коли навіть і не погодитися з абсолютними висновками Щурата, то і то

¹⁾ Записки І. Ф. В. ВУАН, кн. II — III, ст. 220.

²⁾ Ілюстрований Кобзар Т. Шевченка з 1844 р. „Стара Україна“, Львів, 1925, III — IV.

³⁾ „Шевченко й петрашевці в 40-х роках“. Збірник „Шевченко та його доба“, ВУАН, ч. 2.

ми маємо достатню кількість біографічного матеріалу, щоб говорити про культурні, а також і політичні взаємини Шевченка з польською стороною. Ще в дитинстві Тарас одягав на голову кашкета, подібного на польську конфедератку. Нехай це буде звичайна дитяча витівка! Син поміщика німця Енгельгардта Павло, оспадкувавши маєток, полонізував його, запровадивши скрізь польських офіціалістів. Це утворювало відповідне культурне оточення. В цьому напрямку для Шевченка ще більш важливе перебування у польських культурних осередках Вільни та Варшави в 1829—30 роках. Там він удосконалив знання усної польської мови, так що потім вільно розмовляв по-польськи, тільки не зважувався ні разу писати. Серед українських літераторів дуже був популярний у свій час Адам Міцкевич, і його частенько перекладали на українську мову, починаючи з Гулака-Артемовського. Шевченко дуже захоплювався Міцкевичем, любив з нього деклямувати, перекладав ліричні поезії й наслідував згодом у своїх політичних творах; так, дослідники вказують на відповідність окремих сцен із „Устєри“ в 3 частині „Dziadów“ до вступних рефлексів Шевченкового „Сну“, підкреслюють і переспівування окремих мотивів із інших творів польського корифея та навіть вплив „Konrada Wallenroda“ на „Гайдамаків“—„свою композицією та високим морально-ідеологічним тоном“ (Б. Навроцький).

Читав Шевченко і Красінського, а на заслання захоплювався поезіями Богдана Залеського, що йому надіслав його друг Брон Залеський. От як надхненно писав про цього поета Шевченко: „Милого Богдана я получил с сердечною благодарностью и теперь не разлучаюсь с ним; многие пьесы наизусть уже читаю, одно иногда сердце тяготит — некому слушать, некому передавать той прелести, которую заключает в себе поэзия, а одному тяжело носить этот избыток возвышенных божественных идей... Ты мне обещал еще том В. З.; благодарю тебя, друже мой единый“¹⁾. Надпоривні слова Тараса таке велике враження справили на Богдана Залеського, що він конче просив свого родича послати йому автограф Шевченкового листа, як про це повідомляв Шевченків адресат: „Фотография отправлена к Богдану вместе с одним письмом твоим, именно тем, где ты упоминаешь о книжке его стихотворений. Он хранит несколько твоих рисунков и просит убедительно достать ему твой автограф. Во имя любви моей для обоих вас я расстался с этим письмом“²⁾. Відповіддю на Шевченкові симпатії був вірш на передчасну могилу поета, що його закордоном скомпонував польський „słowiczek Богдан Залеський під заголовком „Mogiła Tarasowa“.

Перша половина 40-х років для нашого письменника взагалі була добою його формування політичного й культурного. Польські зв'язки ми починаємо оглядати з Ромуальда Подберезьного. Заприязнившись з ним, Шевченко стає на 1843 рік передплатником видаваного ним органу „Rocznik Literacki“. До гуртка „Rocznika“ належав м. і. Та де й Ла да - За - б л о ц ь к и й (засуджений потім на військову службу до Тифлісу), який наслідував Шевченка у своїй „Dumce w samotności“ (Lewiatan, Kijów, 1846). Якимсь чином зв'язується Шевченко і з польським відомим літератором М. Грабовським, бо, наприклад, у листі від 29/VI — 1844, торкнувшись своєї „Живописной Украины“, він повідомляє проф. Бодянского: „А Грабовський мені буде польські штуки видавать“³⁾.

Ц е н т р а л ь н о ю т о ч к о ю передоренбурзького періоду зв'язків

¹⁾ Лист до Бр. Залеського 9/X — 1884 р., там само, ст. 174.

²⁾ В. Щурат, там само, ст. 101 — 2.

³⁾ „Т. Гр. Шевченко в письмах его к О. М. Бодянскому“, Рус. Стар., 1883, т. XXXIX, ст. 640.

з поляками, на нашу думку, без сумніву, є так званий „Ілюстрований Кобзар“ Т. Шевченка, приготовлений до друку 1844 року й заарештований 1847 р. в одного з братчиків. У „ІІІ відділі“ він пролежав коло 70 років. Змістом ця збірка не становить нічого особливого. Вона складається із поезій друкованого „Кобзаря“ з додатком поеми „Гамалія“ та „Гайдамаків“. Але нас мусить вразити і навіть скерувати на принципові висновки його зовнішній вигляд. Рукопис чітко переписаний польською абеткою (акад. Студинський називає її латинкою, а М. Новицький байдуже латинкою й польською). Слов'янкою подано лише два перші рядки з „Кавказу“ та чотиривірш „За що ми любимо Богдана“. Збірник має дві заголовні сторінки: на першій намальовано одноголового золотого орла на синьому полі, з булавою й бунчуками, а вгорі заголовок „Wirszy T. Sze w s z e n k a“, а на другій напис „K o b z a r z T. S z e w s z e n k a“ та портрет автора. Ілюстраторами записані Де-Бальмен та Башилов¹⁾. Коли припустити, що ідея заголовних сторінок належить ілюстраторам, то сам проєкт видання „Кобзаря“ польською абеткою має певну принципову вагу. Очевидно, поляки-друзі поета, не так бажали того, щоб за допомогою польської графіки зробити його читальним і популярним серед культурного польського суспільства, а робили так з певною політичною тенденцією. Що це припущення має рацію, свідчить факт, що друзів Шевченкових у той час не шокували й „Гайдамаки“, бо і їх уміщено до проєктованого видання.

На той час заміри польських друзів збігалися з думками українського літературного гуртка, у якого з'явилася навіть певна зарозумілість, а Шевченка вони заслужено визнали за гордість нації, в зв'язку з чим у Куліша 1846 року виникла ідея видати „Кобзаря“ німецькою мовою. От що він пише Шевченкові: „Если Вы согласитесь теперь исправить Кобзаря и Гайдамаків. то я желал бы во время моего пребывания за границею напечатать их для славянского мира с немецким переводом, введением и комментариями на немецком языке — да славится украинское имя на всех языках“²⁾.

Приклад з українською мовою й польською абеткою для 1844 року вже був досить практикований. Таким способом видрукувано 1841 року К. Гейнча „Powrót zaporozców z Trebizundy“, в тих же роках в „Athenaeum" і Крашевського друкував свої українські етнографічні матеріали етнограф-ксьондз Еразм Ізопольський, також 2 рази вийшли твори Тимка Падури, 1842 року у Львові, а 1844 року чепурне видання у Варшаві. Про цю книжечку зазначив, очевидно, Шевченко у своїй російській повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали“: „Поэзия Падуры мне известна и переизвестна“.

Отже, 1844 та 45 роки, будуть кульмінаційними щодо культурних взаємин з поляками; захоплювання Міцкевічем, пристосування трохи пізніш спільно з іншими товаришами „Ksiąg pielgrzymstwa“... останнього для утворення „Книг битія українського народу“, що стала програмовою річчю для Кирило-Методіївських братчиків і т. інш.

¹⁾ Ми, на жаль, оригіналу цього рукопису, що переховується тепер в Академії, не бачили, подасмо його опис за тими репродукціями, що їх навів акад. Студинський у попередню названій статті.

²⁾ „Україна“, 1925, I — II, ст. 83 — лист Куліша від 24/VII — 1846 року.

* * *

В процесі викладу ми бачили, як представники поступової польської думки з бігом історії усвідомлювали сенс Шевченкової музи й реабілітували його в своїх очах.

Говоритимуть тепер про ворожість Шевченка до поляків лише чорносотенні польські кола, скільки про їх настрої ми зможемо судити, даймо, з приводу ставлення до фільму „Тарас Шевченко“ на підставі замітки „Польські фашисти й Шевченко“, надрукованої у „Пролетарській Правді“ від 1/VI—29 р. ч. 123, де сказано, що в Рогатині (Галичина) польська націоналістична молодь знищила всі афіші й фотографії до фільму „Т. Ш.“.

Для польського робітника, так само, як для робітників інших націй стосунки Шевченка з поляками цікаві будуть, як одна із культурних проблем у Шевченкознавстві. Робітник, позбавлений націоналістичного чаду, найхутчій зрозуміє, що, в дійсності, Шевченко був другом польського народу, другом польської культури, так само, як і другом росіяни російської культури, а ненавидів він панство, шляхту, гнобителів народніх, незалежно від того, до якої нації вони належали.

До питання про перебування Т. Шевченка на Харківщині

Даних про перебування Т. Шевченка на Харківщині замало. Коли взяти статтю проф. М. Сумцова „Шевченко и Харьков“ та рядки В. Алешка „На Сумщине, где был Т. Шевченко“ (Харьк. Пролет. 1926“ 11/III) та його ж „Т. Шевченко на Слобожанщині“ („Коммунист“ тої ж дати), то це головне, що є для освітлення питання. Нам довелося дістати інші подробиці, зв'язані з перебуванням поета в наших краях.

В самім Харкові Шевченко ніколи не був, а лише навідався в Лебединський повіт, в с. Лихвин до свого знайомого діда М. О. Хрущова, найбільш ліберальної людини серед тодішнього панства, прибічника визволення селян з кріпацтва і учасника визвольного комітету від харківської шляхти. Тут Шевченко познайомився з братами Залеськими, прославленими в своїй окрузі „мочемордами“ й „варенушниками“. В цьому гурті він перебув кілька днів у червні 1858 р., приблизно від 6 до 10 - го числа. В. Алешко розповідає цікаві дані про будинок, в якому пробував в Лихвині поет (будинок цей першої половини XVIII ст., зберігся до наших часів) й про свою розмову з 104 - літнім дідусем, що був у Хрущових, під час приїзду Шевченка, садовником. У Хрущова, як відомо, зберігалось кілька речей, зв'язаних з перебуванням у нього Шевченка, а саме — портрети Тараса Григоровича, інших осіб, автограф його вірша „Садок вишневий коло хати“, якого він записав дружині господаря, Наталії Олександрівні Хрущовій, деякі його малюнки, тощо. Дані, що ми зібрали, стверджують відоме про поета за ці часи, додаючи дещо й нового.

Родина Хрущових добре була відома в окрузі і у Харкові. В Харкові Хрущова вважали за людину ліберальну й незалежну, до того — досить крутої вдачі; дружина його, значно молодша віком, чарувала всіх тих, хто її знав, своєю красою, а ще більш розумом, культурністю, глибоким інтересом до поезії й політики. Як довідалися ми з бесіди з людьми, що її добре знали (Надія Аполонівна Одарченко, родичка М. І. Хлопової, С. Чернай, вдова професора Черная, М. І. Жарков, її служник), в Хрущовій поруч з аристократизмом була велика доля демократизму і відсутність всякого міщанства. Оточення, до якого її тягло, було відмінне. Між іншим вона була знайома з Турґенєвим, Полонським, Плещевим. Мався сімейний переказ, ніби саме вона просила свого чоловіка закликати у Лихвин Шевченка.

Дивитися так, що Шевченко був у Лихвині в стані, близькому до настроїв мочемордів, — і тільки в такому стані, було б, на нашу думку, помилкою. Що роки заслання відбилися на натурі Шевченка й негативно, про це суперечити не можна. Отже, гадаємо, такі глибокі натури, як Шевченко, більш складні своїми переживаннями, ніж гадають інші. Не в'яжеться сумна сторінка з багатьма іншими в житті Шевченка за останні роки його

життя. Перед нами та сама глибока, любляча натура, може й надломлена нечуваною долею, однак ще більш шукаюча людської ласки й співчуття. Відомо його близькість під час перебування в Лихвині до „мочемордів“, але у цьому ж Лихвині поет пише такого чудового вірша, як пісня: „Ой, по горі ромен цвіте“. Ми знаємо й про інші настрої в Шевченка на той час. Шевченко вже шукав одружитись. „Ні з ким порадитись, а нікогісінько нема“ бренить мотив в його поезії того часу в тій чи іншій версії: В творі, складенім в Лихвині, той самий настрій. Ось ці лихвинські рядки:

Ой, по горі ромен цвіте,
Долиною козак іде,
Та у журби питається,
Де та доля пишається?
Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється поволі?
Не там, не там, друже - брате!
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

На Н. Хрущову Шевченко зробив сумне враження. Його чекали, з ним бажали багато про дещо говорити, поважали, як страдника й талант, отже Хрущова зауважила, що Шевченка трудно було втягти на розмову. Натякаючи на можливість в Шевченка на той час таких настроїв, що зближували його з „мочемордами“, Хрущова тонко підмітила в нього якусь подвоєність: у той час, коли його утримували в „гостиній“, його тягло в „людську“, до служників, до льокаїв. Писання в альбом віршів перебувалося тяжінням до розмов з простими людьми, од розмов про літературу він швидко переходив до інших тем, до спілкування з простим людиною.

Безсумнівно, що Шевченко записав Хрущовій вірша „Садок вишневий коло хати“, задовольняючи її бажання. Автограф цей бачили ще у 1918 році з відповідним написом. Цього вірша поет чомусь любив повторювати в альбомах своїх приятелів (Запис Грицьку Галагану і М. Старову, — див. про це нашу замітку в „Ч. Шл.“ за 1927, ч. 11); цього вірша записав він і в Лихвині. Сімейний переказ, ніби цього вірша Шевченко „присвятив“ Хрущовій, явне перебільшення. Вірш був написаний раніш в зовсім інших умовах. Чи справді Хрущова враження на Шевченка? Справити могла вже одною своєю красою. В нашім тимчасовім розпорядженні є зараз фотографія її, коли їй було приблизно 40 років. Враження дуже приємне. На переказ її знайомих, вона була дуже гарна, висока, струнка, чорнява, з характерними сіро-зеленими очима й тихим приємним голосом. Отже Шевченко не залишив крім автографа, скільки знаємо, згадок про неї. Чи то тут відіграв ролю надто короткий час знайомства (усього кілька днів), чи були інші причини? Коли, як не на цей час, Шевченко міг почувати свою віддаленість від „одукованих“ панночок (фраза його з листа до брата Бартоломея). Не тільки на Хрущових Шевченко робив тоді враження відлюдної особи. Тургенев Теж помічав в Шевченка після заслання якусь замкненість, віддаленість від письменників й взагалі петербуржців. А це ж були хоч і таланти але.... шляхта.

Важливо те, що поміщицтво, хоч і освічене і ліберальне, хотіло в поеті бачити може „свого“ вже; але в цім їм не щастило. „Своїм“ до них він не став на протязі усього свого життя.

Не пощастило, очевиднож, й Хрущовим.

Причини цьому надто всім відомі...

М. ФЕДОРОВСЬКА

Чехов та Україна

(з приводу 70-тиріччя з дня народження)

Часто згадують про значення та роль „українського елементу“ в творчості російських письменників — класиків, але елемент цей ще далеко не досліджено й навіть не зважено. Україна, що дала російській літературі за першу чверть XIX стол.— Гоголя, наситила також враженнями своєї природи, людности, побуту — творчість другого письменника, що його визнано цілком російським й що його ювілейну дату ми відзначаємо цими днями, — Чехова.

За найяскравіші, найсвіжіші спогади дитинства та юнацтва Чехов зобов'язаний українському степовому просторові. Верстах в 70-ти від Таганрога, в степових слободах Крепкій та Княжій жив дід письменника Єгор Михайлович Чех. Колишній кріпак, потім управитель маєтком граф. Платової, — Єгор Чех всім корінням свого ества увійшов в життя України, а його жінка Єфросинья Ємельяновна, за свідоцтвом брата письменника, — до кінця життя зберегла знання своєї рідної мови — української. З вражень поїздок до діда кінями та волами виникла опісля ота надхнення поема в прозі, що висунула Чехова до перших рядів — повість „Степ“.

В дитинстві степові поїздки, домашні вистави, що в їх репертуарі центральне місце займає „Москаль Чарівник“ Котляревського, де Антоша виконував роль Чупруна; пізніш — одвідування українських полупанських садиб (наприкл., — гостювання в садибі Лука, сумського повіту, харківськ. губ., у Лінтварьових у 1888 та 89 р.р.) де „свирепствовавши некогда Ноздрев и ссорились Ив. Ив. с Ив. Никиф.“, або провінціальних міст, містечок і великих сел України — ось деякі шляхи, якими визначався вплив України на Чехова й які він сам не раз зазначав у своєму листуванні, у своїх творах, в розмовах, що їх цитують автори спогадів. „Были мы в Полтавской губ. Были у Смагиных и в Сорочинцах“ пише він у листі до Плещеева у 1888 р. „Все время на встречу попадались такие чудные, за душу хватающие пейзажи и жанры, которые поддаются описанию только в романе, или в повести, но никак не в коротком письме“. — „Какие свадьбы попадались нам на пути, какая чудная музыка слышалась в вечерней тишине и как густо пахло свежим сеном! То — есть душу можно отдать нечистому за удовольствие поглядеть на теплое вечернее небо, на речки и лужицы, отражающие в себе томный, грустный закат...“ Або в листі до Короленка 1888 р. „Напоминаю Вам кстати о Вашем обещании побывать на Псле. Уж очень у меня хорошо, так хорошо, что и описать нельзя! Природа великолепна; всюду красиво, простора пропасть, люди хорошие, воздух теплый, тоны тоже теплые, мягкие... Та ще до одного з кореспондентів — в 1888 р. — „...Под влиянием простора и встреч с людьми, которые в большинстве оказываются превосходными людьми, все петербургские тенденции становятся необыкновенно куцыми и бледными“.

Йому не пощастило справдити свою постійну мрію — завести собі на Україні будинок відпочинку для себе та своїх друзів - письменників, але спомин про Україну йде за ним скрізь і часом виявляється у зворушливо наївних дрібницях, наприклад — в бажанні збудувати у себе в Меліхові (Моск. губ.) колодязь „з журавлем“ на український зразок, або український тин, або він вибирає свою квартиру в Москві українськими плахтами. Згадка ще частіш просвічує в його творчості. Враженнями від поїздок до Гоголівських місць насичене оповідання „Крыжовник“, село Межеричи відбилося на оповіданні „В родном углу“, поезія українського степу проникає в „Степь“, що збудила захоплення Плещеева, Короленка, Гаршина. „Лучанским воздухом“ дише повість „Именины“. Герой повісти Петр Дмитрич заплутався в сітках власної та чужої фалші й бачить єдину для себе можливість оновлення в поверненні до свого українського села; українські „вишневі садки“ з'являються звиклим фоном дії, починаючи з оповідань „Именины“ і „Воры“ — до „Вишневого садка“ — лебединої пісні Чехова. Природа України, побут української провінції для Чехова - митця завжди повні несласанного чару. Перебуваючи літком 1896 р. у свого брата М. П. у Ярославлі — Чехов був незадоволений містом..., для него были гораздо симпатичнее маленькие южные городки, с беленькими, покрытыми соломой домиками и с садами, в которых цветут вишни и подсолнухи“.

У колосальній галереї дієвих осіб Чехова раз-у-раз ми найдемо персонажів, що їх українське походження підкреслене. Цікаво, що вони звичайно не належать до категорії тих „утомлених, надорваних, надломлених, ноющих и несчастных“ людей, якими ми собі звичайно уявляємо героїв Чехова. На тлі неоглядного степу („Степь“) з його неясним сподіванням і передчуттям щастя зарисована небагатьма рисами, але на весь зріст, — фігура українця Константина Звоника. Це людина, що вся світиться радістю та щастям, що завоювала серце коханої дівчини палкими словами („Три года не любила, а за слова полюбила“).

В оповіданні „Ворог“ увага фіксується на фігурі українця Мерика (див. слова Калашникова: „Мерик наш. Он харьковский, из Межерича“). Це конокрад, танцюриста, удалець і душогуб. Своїми вчинками він навіває фельдшерів Єргунову, людині нікчемній, такі вільнолюбні думки. „Есть же ведь вольные птицы, вольные звери, вольный Мерик, и никого они не боятся, и никто им не нужен!“ І в інших випадках герої - українці вигідно виділяються на загально - сірому фоні „чеховської“ провінції. В оповіданні „Человек в футляре“ ціле місто терпить ненависне ярмо вчителя грецької мови Беликова. — „Боятся громко говорить, посылают письма, знакомятся, боятся помогать бедным, учить грамоте“... Один учитель - українець Коваленко з самого початку повстає проти рутинного елементу, в результаті боротьби з Беликовим, який загрожує доносами, він суворо розправляється з ним — скидає його зі сходів. Смертельний удар наносить „Человеку в футляре“ його колишня наречена сестра Коваленка, Варенька, що висміяла його падіння: „И этим раскатыстым, заливчатым ха-ха-ха завершилось все: и сватовство и земное существование Беликова“.

Глибоко чуючи природу України, талановитість її населення і т. ін., Чехов однак — так само як і більшість російських інтелігентів того часу — не задумувався ні над історичною минувиною й будучиною українського народу, ні над його соціальною сучасністю. Він просто не розумів національного руху, що творився перед його очима серед української дрібно-буржуазної інтелігенції; для нього були непомітні класові суперечності, зокрема — в сучасному українському селі. В його листуванні ми не раз найдемо іронічні випадки проти „украинофилов“. Чехов - мистець взагалі загнушав

Чехова - суспільника, а з сучасних йому художників російського слова чи можна назвати багато таких, що визнавали б український нарід не в образі тільки „милых хохлов“?

Чехов захоплювався творчістю українських письменників. Він зачитувався творами Шевченка. В 1887 р., висловлюючи подяку Белоусову за надіслану книжку: „Из Кобзаря Т. Г. Шевченка и Украинские мотивы“ Чехов пише так: „Самый выбор Шевченка свидетельствует о Вашей поэтичности“.

Школа Чехова має багато представників не тільки в російській, але й в українській літературі. Не один раз повставало питання про вплив Чехова на Коцюбинського. Працюючи, напр., над „Fata morgana“, Коцюбинський писав: „Не можу розлучитися з своїми „Мужиками“ (чеховські „Мужики“). Можна зазначити й низку інших українських новелістів, що зазнали впливу Чехова. Відмітьмо Чернявського, Васильченка, Черкаського та інш. Дальші дослідження в цій галузі покажуть, в якій мірі можна назвати зазначених письменників учнями та наступниками Чехова.

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Україна на столичній сцені

(„УДАЧА ОТ НЕУДАЧИ“, ВОДЕВІЛЬ П. СЕМЙОНОВА 1817 РОКУ)

Відбудовуючи процес українського національно - культурного відродження, не можна залишати без уваги отої малопомітної, але потенційно значної сили національних чинників: тематики, мови пісенної й усної. З них бо веде початок відроджена нова українська література, вони бо впливали на існуючі письменства сусідніх націй, російське й польське, вони, як щось екзотичне, але привабливо цікаве, оригінальне, проходили разом з мелодією в уста сентиментальних панночок чи розвеселих паничів, попадали на сторінки уславлених і призначених для вибраної читацької публіки столичних журналів. І таким чином як сприяючий ґрунт для початків українського національно - культурного й літературного відродження утворювався поволі завдяки експансії названих чинників певний суспільний комплекс. В інтересах історії цікаво й потрібно всі такі моменти призибувати й вивчати.

В даному етюдї ми й хочемо звернути увагу на появу українського елемента на столичній сцені в п'єсі П. Н. Семйонова „Удача от неудачи или приключение в еврейской корчме“, опера в 1 д. (vaudeville), СПб, 1818, що виставлялася в Малому театрі 4/I—1817 р. Хронологічно, таким чином, названа п'єса стоїть посередині між „Казаком - стихотворцем“ кн. Шаховського з одного боку та суто українською „Наталкою - Полтавкою“ з другого.

Дія цього водевіля, як сказано в оглаві, відбувається „в местечке на Волине в субботу накануне ярмонки“. Зміст такий. У Києві був бідний парубок, поміщицький відпущеник, Григорій Молодченко (Sic!), який покохав нерівню, дочку купця Олексі Богатецького Ганнусю (Аннусю). Батько не хотів віддати дочки за нерівню. Тоді Молодченко з розпачу кинувся в Дніпро, щоб утопитися, але улани його зловили й умовили пристати до них. Молодченко бував у походах, де відзначився хоробрістю, урятувавши, між іншим, життя одному генералові та теперішньому своєму ротмістрові Боеславському. Зате ротмістр до нього дуже прихильний, і Молодченка подали на вахмістра. Тепер парубок носить прізвище Храбрєнко. Тим часом батько Ганнусин спілкував з економом Дубницьким, а вмираючи й залишаючи Ганнусю сиротою, видав тестамент, на підставі якого Ганнуса повинна вийти заміж за старого Дубницького. Тут починається, власне, дія. Це все минуле виявляється під час розмови уланів з євреями. Улаштоване побачення Храбрєнка з Ганнусею, і вони переконалися, що кохаються так само. Щасливому розв'язанню справи сприяв своїм втручанням ротмістр Боеславський, бо з одного боку він сам кохав і хотів викрасти свою симпатію, а з другого вважав себе за зобов'язаного перед Храбрєнком. Ротмістр підкуплює євреїв, шинкаря Ізраїля та фактора Хайла (?), щоб вони допомогли Ган-

нусі втекти й обвінчатися з Храбреньком. Але в кінці сталося сценічне *qui pro quo*. Жінка Ізраїля Рахіль, ревнуючи чоловіка до служниці Теклі і щоб перевірити його, сама нарядилася в ту військову одіж, що її Текля мусіла віднести до Ганнусі. Улани через це завезли замість Ганнусі Рахіль, але, з'ясувавши помилку, повернули. Тоді втрутився Бобславський і змусив Дубницького відмовитися від Ганнусі, бо в протилежному разі він, як заступник кн. Добролюбського, має підставу посадити економа Дубницького до в'язниці за розтрата.

Переказаний нескладний водевільчик мав якісь привабливі якості, тримаючись на столичній сцені, принаймні, аж до 50-х років. Ім'я автора, як пересвідчимося з рецензії, забуто, а п'єсу повторювано, перероблювано, реклямовано. Одним словом, вона має не абияку сценічну історію. Так, у 20-х роках, а саме 1827 року, її на сцені бачив рецензент Х. в. К. о. н. і (його рецензію далі будемо цитувати) з участю „малоросійських актеровъ: знаменитого Щепкина, Тарновского, Калиновского“.

Далі, нам попалися дані за 40-ві роки¹). В один із 40-х років (річної дати на афіші нема) 21/IV водевіль виставлявся „російськими придворними актерами“, при чому реклямовано п'єсу так, що вона буде йти „съ принадлежащими къ ней хорами и танцами; музыка набранная изъ малоросійскихъ, польскихъ и еврейскихъ песенъ и аранжированная для оркестра г. Ленгардомъ“. Знов таки одна датована афіша показує, що водевіль ставлено навіть, очевидно, як виграшну річ, у бенефіс Каратигіна 3/XII — 1846 р. Нарешті, найпізніший рік стрівся нам 26/XI — 1851. Цього числа водевіль ішов уже на московській сцені, як це видно із режисерських нотаток такого роду²): Въ контору Императорскихъ Московскихъ Театровъ. Требование. Двѣ оперы въ 1 дѣйствіи: Еврейская Корчма, назначенной (Sic!) къ представлению по возобновленіи въ 1 разъ, ноября 26 дня 1851“...

Не без інтересу для нас будуть, очевидно, і прізвища акторів, тих, що виконували ролі українських персонажів, репрезентуючи т. ч. на далекій Півночі українську екзотику. У першій виставі 1817 року українських персонажів грали: Храбренька — артист Клим ов с ь к и й, а Ганнусю — С о р о к і н а. Їх прізвища надруковано у вид. 1818 року поруч з назвами дієвих осіб. У старому рукописному суфльорському примірникові п'єси, писаному ще на синьому папері (№ каталогу названої бібліотеки 1804) Храбренька грав Ш и р я є в, а Ганнусю — О л ь г і н а. 1827 року, як уже згадувалося, виступали справжні українці: Щепкин, Тарновський, Калиновський. У 40-х роках ролю Храбренька виконує Л у к' я н о в, а Ганнусину — О л ь г і н а. Невеличка кількість названих прізвищ уже дає змогу гадати, що публіка за правдивість виконання не дбала, а правдивість у даному випадку, насамперед, мусіла лежати в мові. Коли ж викреслити один 1827 рік з акторами - українцями, то відповідальні ролі українських персонажів здебільшого виконують артисти з щиро великоруськими прізвищами: Ширяєв, Лук'янов, Сорокіна, Ольгіна.

Відсутністю відповідних вимог з боку глядача можна витлумачити й жахливу мовну жаргонність дієвих осіб. Покрученою мовою балакають майже всі персонажі, за винятком Бобславського, Зашибаєва та частково Ганнусі. Мова Храбренька нагадує цитати з „Казака-Стихотворця“ кн. Шаховського. Такими (на вибір) перлинами, наприклад, розмовляє він з товаришами а потім з Ганнусею.

¹) В опрацьованому зшитку п. з. „П. А. Каратыгин. Афиши 1822 — 77. Пушкинский Дім Союзної Ак. Наук. „Дашковское собрание рукописей“.

²) У книжечці № 6516 з приміткою „Режиссерская“. Центральная Библиотека Русской Драмы, Ленінград.

1) „Видно, що дило плохо братенька! Вже висемь дній якъ мы живемо дѣсь, а ни кто до насъ не пристае“ (ст. 2).

2) „Ни! ни думай такъ обѣ ній — вина (sic!) никого кромѣ минѣ ни любила и любити ни буде! Вина любить такъ богато, такъ богато, що“... (ст. 8).

Можна було б, зрештою, припустити, що Храбренько в москалях зрусифікувався і через те набув таких чудернацьких фонетичних форм, але ж ні, і в Ганнусі мова далеко не чиста, — ну а інші персонажі? Ось Дубницький, поляк, економ, якою мовою балакає.

1) А ли я южъ до сытцѣ пиломъ (sic!) зъ паномъ Рушницкимъ“ (ст. 4).

2) „Добриже, добриже, панъ Вахмистеръ! Бендзе пиломъ. Отъ васпана, до васпана“ (там само).

3) „Ни, ни, бадзо зинкую (sic!) пана Вахмистера“ (там само).

Євреї розмовляють україно - польським жаргоном, що його традиційно в утрированій формі подавалося в старій українській літературі (напр., Стороженко). Деякі помилкові слова говорять за те, що сам автор не знає ні одної ні другої мови.

1) Текле! чи не бачиш? идъ до Пана и везми шклянку“ (ст. 5).

2) „Бо паны людзи военны сомъ (sic!).— Дзисе ту, другій дзень инше място; тутегодни одну коха, на ютро другу, на позаютро тршещю.— Меншизны киждый дзень могутъ змяну имѣтцѣ, а кобитами не мочно; поцаму дзивчинѣ и невольню кохатцѣ жолниржа; а безъ коханья цо зацѣлованье?“ (ст. 5).

Навіть росіянин Разрубов і той чомусь мішає в свою мову слова українські й польські.

Незрозумілим і дивним здається, як російська сцена могла тоді витримати такий мовний вінігрет. І, дійсно, ця перебільшена екзотика по змозі чистилася. Так, у примірнику п'єси за ч. 6515 ми знайшли багато слів перекреслених олівцем і заміненіх російськими виразами ,напр., барзо зинкую - благодарю, паны - вы, дзисе - сегодня, ту - дѣсь, повруцѣ - ворочусь; добре (Разрубов) - хорошо то що.

Що ж тоді приваблювало глядача до цього водевіля? Певно, не мовний волапюк? Не заїжджений зміст? Не виконання артистів? Натяк на виграшні моменти ми бачимо в афішних реклямах. Так, у афіші від 21-IV звертається увага на багатство різноманітних пісень у п'єсі та на танці: „Танцовать будутъ г. Пальчиковъ съ г - жею Щербаковой по еврейски“. В афіші від 3-XII 1846 р. підкреслюється, що „г - жа Самойлова будетъ пѣтъ малоросійскую пѣсню (изъ Москаля)“, „а танцовать будутъ (прізвиза) мазурку, арранжированную г. Гольдом, г. Пишо и г - жа Родина по еврейски“¹⁾.

Дійсно, п'єска рясніє від пісень, тут і хори, і арії, і дуети, при чому національним мотивам пісень відповідає знов таки жаклива словесна мішанина. Храбренькові товариші взагалі розмовляють мовою російською, але перша їх вступна пісня („Вербунка“) це є дивожний польський жаргон.

„Пршистанъ Юрка
До вербунка!
Въ Вильнѣ, въ Вильнѣ славном мѣстѣ
Звярбовали хлопцов двесте,
Семь конюших, семь писаржей,
Велѣ ружныхъ господаржей,
До улановъ пршиставали,
Свое щенствѣ находвали.
Пршистанъ Юрка
До вербунка!

¹⁾ М. і. у друкованому тексті 1818 року після останнього куплету теж додано ремарку: „За симъ слѣдуютъ разныя приличныя пляски“.

Теразь нима добрыхъ пановъ;
 Лѣпей прииштань до улановъ,
 Бо уланы добры паны;
 Ядуть хлѣбѣцъ пыклованный.
 Прииштань Юрка
 До вербунка!
 Добру вудку бендзешъ питци,
 Бендзешъ якъ панокъ ходзици,
 Бендзешъ ястци зъ маслом курку;
 Велѣ хлоповъ, велѣ пановъ,
 Теразь идонѣ до улановъ.
 Прииштань Юрка
 До вербунка!"

Російської мови в співах не гурт. Далі можна знайти лише три співочих місця, а саме: 1) співи Разрубова а потім хору, 2) романс графа „Тяжело в любви страстной“, 3) в кінці співають граф, Разрубов, Зашибаєв і нарешті хор. Супроти цих трьох російських місць автор подає 10 співів іномовних, з них польських співочих номерів чотири, це: 1) арія Теклі „Хоць бы войскового“, 2) 2 арії Дубницького, при чому одна на мотив краков'яка, 3) спільний дует Теклі й Рахілі, що з них остання користується українсько - польським жаргоном. Єврейських номерів, коли не лічити участі Рахілі в дуеті з Теклею, всього три: 1) 2 дуети Ізраїля та Хайла, 2) арія Рахілі; дуети досить довгі, так що при всій любові публіки до співів їх за всяку ціну слід було скорочувати. Нарешті, почесне місце заступають українські пісні: 1) 2 дуети Храбренька з Ганнусею і 2) одна арія Храбренькова. З мовного боку пісенні твори так само, як мовна амальгама всієї п'єси, справляють на нас досить гнітюче враження, видаючись якимсь непотрібним, кумедним шаржем. Наводимо для ілюстрації арію „Краков'як“ Теклі.

Хоць бы войскового
 Дукаты окули,
 Кохай пивильного
 О едней кошули.

*

Жолниржъ коха счерже
 Поки на квартере,
 Якъ выйдець съ квартерже,
 Ма двадесъту чтыре.

*

Шукай дзивче менжа
 Кого здобыть цноту;
 Кохай съ характеру,
 Али не за злото

Бо злото зопсує,
 Розум злото шкодзить
 Ниць венце надъ цнотѣ
 Чловѣка не здобить.

*

Нимажъ того домку
 А ни такей хатки,
 Гдѣзъ бы не кохали
 Войсковыхъ кобятки.

*

Гранатовый фразекъ
 Воскованы буты,
 Теразнейша млодзешъ
 Соби баламуты"

Окидаючи загальним поглядом всю п'єсу, зо всіма її співочими партіями, нам увижається, що центральним місцем була пісня, що її виконував Храбренько.

„Ой! кряче, кряче, да чорненькій воронъ да на глыбокой долинь;
 Ой! плаче, плаче, молодой козачѣ по несчастливой годинѣ“.

Її безпосередньо взято з українського фолклору. Можливо, що вона була першою справжньою українською піснею на сцені перед „Наталкою Полтавкою“. Тільки неприємно вражає в ній калічення української мови з боку автора.

Завдяки виставлянням п'єса набула певної сценічної історії. В ній частенько режисюра робила зміни. Ми вже говорили про заміну незрозумілих виразів російськими словами. Але режисерський оливець торкається подекуди і пісень. Так, деякі пісні цілком викреслюються, напр., ро-

манс графа у прим. ч. 6515, пісня уланів та дуети Рахілі й Теклі та Храбренька й Ганнусі у прим. 1804; або скорочуються куплети: у прим. ч. 6515 дуєт Рахілі й Теклі та останні співи графа, Храбренька й Ганнусі, а в примірнику ч. 1804 теж скорочення припадає на кінцеві співи. При цьому дозволяється заміна деяких пісень у прим. 6515 коло пісні „Ой кряче, кряче“.. додано в дужках примітку „по выбору“, а в прим. ч. 1804 цієї пісні чомусь зовсім нема, зате Текля замість „Краков'яка“ співає українську пісню, записану на окремому папірцеві правописом Максимовича:

„Ой не відтиль вітеръ віє відкіль минї треба“...

Дописувач Коні у своїй рецензії 1847 року, очевидно, не даремно скаржиться, що за останніх 20 років на його пам'яті (1827 — 47) п'єса зазнала сили скорочень: викинуто ефектні сцени, хори, пісні, окремі арії; залишився, каже рецензент, лише голий кістяк, — і це, на його думку, сталося на шкоду п'єсі.

Сам факт, що невеличка п'єска трималася на столичних сценах не менш, як 35 років (1817 — 51), доводить певну симпатію до неї з боку глядача. Погляди рафінованого російського глядача досить докладно висловив у своїй компетентній рецензії згадуваний Хв. Коні. Передруковуємо рецензію цілком.

„Приключение въ еврейской корчмѣ — оперетка доброго старого времени, безъ особенныхъ затѣй, безъ претензій на остроуміе, но веселая, игристая, полная военной удали, малороссійскаго юмора, прекрасныхъ мотивовъ и при томъ вѣрная картинка обычая начала нынѣшняго столѣтія — лихой уланской вербунки. Ее лѣтъ тридцать тому, написалъ Семеновъ, котораго слава не сохранилась въ литературныхъ лѣтописяхъ, хотя пьеска его до сихъ поръ, даже при Девкаліоновомъ наводненіи водевилями, все еще всплываетъ на поверхность репертуара. Музыку къ ней писалъ Ленгардъ, человекъ съ большимъ талантомъ, съ игривымъ воображеніемъ и образованнымъ вкусомъ, который могъ только существовать въ тѣ времена, когда артисту удавалось стяжать музыкальную славу однимъ талантомъ и заслугами, а не мелкою дребеденью полекъ и галопповъ. Я видалъ въ этой пьесѣ, за двадцать лѣтъ передъ симъ малороссійскихъ актеровъ: знаменитого Щепкина, Тарновскаго, Калиновскаго; они были превосходны и приводили публику въ восторгъ своей игрою. Въ нынѣшнемъ ея изданіи мы не узнали прежней Еврейской корчмы. Хоры, пѣсни, отдѣльныя аріи изъ нея исключены; многія эффектныя, и необходимыя для уразуменія дѣйствія, сцены выкинуты: остался голый остовъ и вся пьеса похожа на ископаемое, надъ которымъ невольно задумаешься, къ какому разряду его отнести. И Семеновъ и Ленгардъ — оба затмилась и не безъ причины могли бы пожалѣть о своихъ именахъ, выставленныхъ за давнишніе грѣхи на афишѣ. А жаль, пьеса в настоящемъ своемъ видѣ могла бы еще нравиться“¹⁾...

Із столиць попала улюблена від публіки оперета й на провінційні сцени. Бачила її й театральна Україна (полтавський та харківський театри) часів Котляревського. Але тут її зустріли й оцінювали досить тверезо, як це видно з уривку із рецензії в „Украинском Вестнике“ (цей журнал виходив у Харкові в 1816 — 19 роках): „На першій виставі здається ця опера чудом мистецтва, на другій дивились на неї байдуже, на третій чи не почнеш вже нудитись“²⁾

Так справді мусів думати український глядач, закуштувавши нешаржо-

¹⁾ Ф. Коні. „Театральная лѣтопись. Александринскій театр. Бенефисъ г. Картыгина 2 - го“, ст. 25 — 26. — „Репертуаръ и пантеонъ театровъ. СПб, 1847, I.

²⁾ Цитуємо із передмови П. Руліна до збірки „Рання українська драма“, Книгоспілка, 1928, ст. XXXIII.

ваного й неутраквістичного театрального репертуару, що вже вийшов з під пера Котляревського.

Підсумовуючи огляд цій п'єсі, ми мусимо сказати, що вона не може лишитися поза увагою істориків українського театру та української літератури. Для першого вона є так чи інакше поруч із старшим „Казаком“ - стихотворцем“ сценічною попередницею драматургічних утворів Котляревського, навіть більше, вона своєю мовною амальгамою підготовляє на далекій неукраїнській Півночі ґрунт для прийняття згодом справжнього українського народного театру.

Другого ж, історика письменства, вона наведе на кілька думок: нагадає йому про загальне громадське тло, що зумовлювало появу перших українських творів, тобто наявність „любителей малороссийского слова“, яким Парпура присвятив перше видання „Енеїди“ Котляревського, спонукає його свій сюжет зіставити з сюжетами „Казака - стихотворця“ та „Наталки - Полтавки“ й задуматися над сюжетною близькістю всіх трьох творів.